

Qarabağ - işğaldakı mədəni irsimiz

Gülnar Nəzarova,
Azərbaycan Dövlət Mədəniyyət və
İncəsənət Universitetinin magistrı
E-mail: gulnar.nazarova.92@mail.ru

Azərbaycanın qədim və zəngin tarixi vardır. Xalqımızın əmək və döyüş cəbhələrində, elm, sənət, söz meydanlarında rəşadətlərlə dolu keçmişinin izləri bu mamləkətin hər guşasında indiyə qədər yaşamaqdadır. Bu mənada antik sivilizasiyalar məskəni kimi tanınan Qarabağımız da istisna deyil

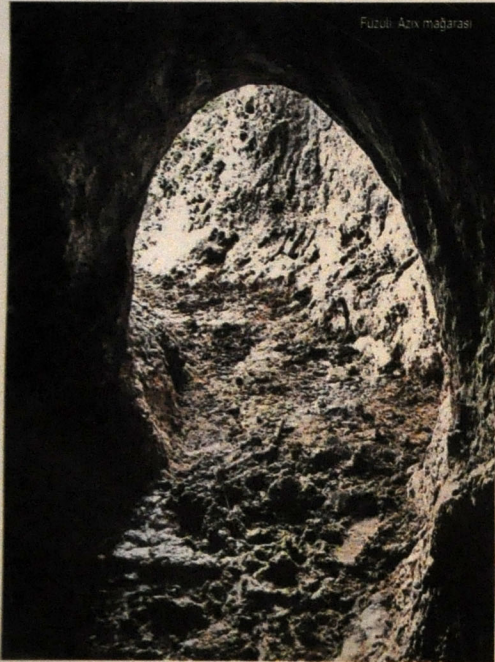
Doğrudur, son illər bədnam ermənilərin tacavüzünə maruz qaldığı, ərazilərində daşnak vandallarının at oynatması onun füsunkar təbiətinə, yeraltı və yerüstü sərvətlərinə, yaşayış mantaqlarına, mədəniyyət abidələrinə böyük ziyan vurub, lakin fakt faktlığında qalır ki, dünyanın il insan məskənlərindən biri məhz bu bölgədə yerləşir. "Qarabağ əraziləri qədim dövrdə "Arsax" adı ilə ("Arsax" sözü qədim türk tayfası olan sakların adı ilə bağlıdır və "igid sak", "ar sak", "sak kişisi" mənalarını verir) Albaniya dövlətinin (e.ə. IV - e.VIII əsrlər)

tərkibində olmuşdur. Albaniya dövləti müasir Azərbaycan Respublikasının ərazisi də daxil olmaqla daha geniş torpaqlara malik idi" (5, səh. 4). Ümumiyyətlə, Qarabağ sözü "qara" və "bağ" sözlərinin birləşməsindən yaranmışdır. Həmin sözün tarixi XII əsrə aiddir. Qara sözü həm rəng, həm də qalın, sıx anlamına gəlir.

Qarabağ mədəniyyətimizin də əsas beşiyi sayılır. Yuxarıda qeyd olunduğu kimi, bu bölgədə ta qədimdən insanlar məskunlaşmış, yaşayıblar. Qarabağ torpaqları fəxrli qeyd etdiyimiz tarixi abidələrə, zəngin bədii nümunələrə, maddi və mənəvi sərvətlərə malik, mədəniyyətimizi ən gözəl şəkildə təmsil edən ərazilərimizdən biridir. Bu gün işğal altında qalmasına baxmayaraq, Azərbaycanın əsas mədəni sərvətlərinin mövcud olduğu məkandır. Təəssüf ki, işğal olunarkən həmin yerlərdəki müxtəlif abidələrimiz, muzey eksponatlarımız talan edilmiş, dağıdılmışdır və sözügedən barbarlıq aktları hələ də yekunlaşmayıb. "Qarabağ ərazisində sayı 2000-dən artıq müxtəlif növ mədəniyyət abidəsi qeydə alınmışdır ki, bunların da əksəriyyətini epigrafik abidələr təşkil edir. Azərbaycanın Şuşa, Ağdam, Bərdə, Füzuli, Zəngilan, Cəbrail, Laçın, Kəlbəcər rayonları ərazisində vaxtilə xeyli miqdarda tikinti, qəbir və s. epigrafik abidələri qeydə alınmış və tədqiq olunmuşdur" (6, səh. 6).

Füzuli rayonu tarixi-mədəniyyət abidələri ilə ölkəmizin memarlıq sahəsindəki öncüllüyünü təsdiqləyən bölgələrindən biridir. Qarabağda yerləşən, ilk insanların məskən saldığı, dünya miqyasında qədimliyimizi sübuta yetirən tarixi abidəmiz Azix mağarası erməni işğalı altındadır. Buradan tapılan müxtəlif daşlardan düzəldilmiş əmək alətləri və aşkar edilmiş bir çox digər məmulatlar əsasında Azix mağarasının Yer kürəsində qədim insan məskənlərindən olduğu sübuta yetirilib. Lakin mağaranın indiki vəziyyəti barədə ətraflı məlumat yoxdur.

Ağdam rayonunda keçmiş tarixi əks etdirən bir çox maddi mədəniyyət nümunələri, abidələri mövcud olmuşdur. Ərazidə yerləşən Çorak muzeyində aqinçilik, taxılçılıqla bağlı müxtəlif eksponatlar sərgiləndi. Lakin işğal nəticəsində həmin muzey eksponatları məhv edilmişdir. Ağdamda Qarabağ xanı Panahəli xan tərəfindən inşa

Füzuli. Azix mağarası

Xocalı. Əsgəran qalası

etdirilmiş XVIII əsrə məxsus Şahbulaq qalası da işğalçılar tərəfindən tacavüzə uğramış, ilkin görünüşü dəyişdirilmişdir.

Xalqımızın qədimliyini sübuta yetirən başqa bir yaşayış məskəni - Kəlbəcər rayonunda yerləşən, paleolit dövrünə aid Zar mağarası düşərgəsi də işğal altındadır. Tacavüzkarlar Laçın rayonundakı Ağoğlan monastırını qarət etdikdən sonra görkəmini dəyişdirmişlər; Üzərindəki bir çox alban ornamentlərini, daş yazıları silmişlər, bir sözlə abidənin özünəməxsus gözəlliyi qeyb olmuşdur.

Təməz havası, sərt dağları, tarixi-mədəni abidələri ilə seçilən Şuşa rayonunda da bir çox abidələrimiz məhv edilmişdir. Şuşa qalasının tarixi barədə dəqiq məlumat vermək mümkün deyil. Ancaq Qarabağ tarixçilərinin fikrinə görə, Bayat (1748) və Şahbulağı (1752) qəsrlərindən sonra tikilmişdir, lakin onların qeyd etdiyi tarixlə digər mənbələr uyğunlaşmır (Hicri 1170, miladi 1756-57). E.Avalov isə bu qarışıqlığa XIX əsrin rus mənbələrindən cavab tapmışdır. Onun məlumatına görə, Şuşa Cümə məscidinin divarındakı kitabədə İsmayıl şahşəhərinin əsasının hicri təqviminə 1167-ci ildə Panah xan tərəfindən qoyulduğu yazılıb. Həmin kitabədə məlum olur ki, Şuşa qalası 1753-cü ilə aiddir. Yenidənqurma işləri zamanı həmin kitabə aradan götürülmüşdür. İşğalçıların zəbt etdiyi Şuşa qalası görkəmi, özünəməxsus konstruktiv elementləri ilə seçilmişdir. Qalanın dairəvi bürcləri, üç qapısı var. Onlardan biri olan Gəncə qapısı yüksək memarlıq xüsusiyyətləri ilə fərqlənir. Gəncə qapısı XVIII əsrə aiddir.

Şuşada yerləşən digər memarlıq nümunəsi - Saatlı məscidi də hazırda işğal altındadır və görünüşü dəyişdirilmişdir, abidəyə işğalçılar tərəfindən müdaxilə edilsə də, bəzi elementlərini özündə saxlamışdır.

Yuxarı Gövhər ağa məscidinin memarı XIX əsrdə yaşayıb-yaratmış Kərbəlayı Səfi xan Qarabağı olub. O, məscidi 1883-cü ildə inşa edib. İlk olaraq İbrahim xan bu ərazidə 1768-ci ildə Şuşanın Böyük Məscidini tikdirib. Məscid ibadət salonundan ibarət olmuşdur. Aşağı

Gövhər ağa məscidinin ətrafındakı memarlıq kompleksinə məscid, mədrəsə, yaşayış evləri daxildir.

Xocalı rayonu ən qədim abidələri və mədəniyyət nümunələri ilə seçilirdi. Ərazidə yerləşən Əsgəran qalasının tarixi ilə bağlı müxtəlif mənbələr mövcuddur. Qala bürclər və divarlarla əhatə olunmuş böyük istehkamdır. İşğal zamanı həmin qala məhv edilmişdir. 1992-ci ildə Xocalıda qəddar düşmənlər tərəfindən həyata keçirilən soyqırım nəticəsində "Xocalı mədəniyyəti" darmadağın olundu. İşğalçılar tunc və dəmir dövrünə aid abidələrimizi, kurqanlarımızı və qəbiristanlıqlarımızı tamamilə dağıtdılar. Çox acınacaqlı haldır ki, Azix, Tağlar kimi qədim mağaralarımızın, Xocalı kompleksi, Xantəpə, Kültəpə, Şomutəpə kimi kurqanlarımızın aqıbəti biza hələ də məlum deyildir.

Qarabağ dekorativ tətbiqi sənət sahəsi üzrə də çoxlu maddi mədəniyyət nümunələrinə malik olmuşdur. Azərbaycanın müxtəlif xalçaçılıq məktəbləri kimi, Qarabağ xalçaçılığı nümunələri də Avropa təsviri sənət əsərlərində rəsm edilmişdir. Qarabağ xalçaçılıq məktəbinə aid "Muğan xalçası" Hans Memlingin (XV əsr) "Məryəm körpəsi ilə" və "Bir gəncin potreti" rəsmlərində görə bilirik. Qarabağ xalçalarının quruluşu ara sahə və haşiyyə qurşağından ibarətdir. Ara sahələrdə bəzək elementləri yerləşir. Xalçaların bəzək elementləri arasında heyvan, qış, insan təsvirləri, nəbati və həndəsi ornamentlər, müxtəlif formalı elementlər vardır.

Qarabağ xalçaçılıq məktəbinin hər bir növü özünəməxsus quruluşu, elementləri, bədii tərtibatı ilə seçilir. Tədqiqatçılar həmin xalçaları üç qrupa bölürlər: Aran, Şuşa və Cəbrayıl. Xalçaların üzərində işlənmiş hər bir işarənin xüsusi mənası vardır. "Aran", "Bağçadagullar", "Balıq", "Buynuz", "Bərdə", "Bəhməni", "Qarabağ", "Qoca", "Ləmbəranı", "Muğan", "Talış", "Malıbaylı", "Xanqərvənd", "Xantirma", "Çələbi" və s. çeşnili məhsullar Qarabağ sənətkarlığının gözəl nümunələrindəndir.

Qarabağ xalçaçılığının Şuşa qrupuna aid olan xovlu xalça növü "Lampə xalçaları" XIX əsrin I yarısında Şuşada toxunmuş, daha

sonra digər məntəqələrə yayılmışdır. Xalça uzunsov toxunurdu. Su-max xalçalarında S şəklində əjdaha təsvir edilib. Şuşa toxuculuq mərkəzinin əsas nümunələrindən biri olan "Molla Nəsrəddin xalçası"nın süjet mövzusu Molla Nəsrəddin jurnalı ilə bağlıdır. Xalçalara diqqət yetirsək, ondakı ağac təsvirlərini, ördək, ev, xoruz və s. rəsmləri görə bilərik.

Qarabağ tipinin Cəbrayıl qrupuna daxil olan "Xanlıq xalçası"nın orijinal nümunələri xüsusi sifarişlə toxunmuş mürəkkəb kompozisiyalı xalını özündə əks etdirir. Məsələn, XIX əsrdə şairə Xurşidbanu Nəvəvanın müşayiəti altında xalq arasında "xan qızı" kimi tanınan "Xanlıq xalçası" hazırlanmışdır. Qarabağ xalçaçılıq məktəbinin Cəbrayıl qrupuna aid "Qasımuşağı" xalçalarına məxsus zoomorfik naxışlar çox sadə mifik heyvan cizgilərilə təqdim olunmuşdur. Bu naxışlardan ən əsası əjdaha təsviridir.

Naxçıvan xalçaları Qarabağ xalçaçılıq məktəbinə aid olub, müx-

talif ornamentlərlə bəzənmiş xovlu xalça növü idi. Qarabağ tipinə məxsus "Şabalıdbuta xalçaları"nın orta sahəsini sağ və sol tərəflərə "baxan" buta bəzəyir. Orta sahəsini "qotazlı buta" və ya "ayrı buta"nın bəzədiliyi "Şabalıdbuta"lara da təsadüf olunur.

Qarabağ xalçalarına xarici ölkə muzeylərində də rast gələ bilərik. Onlardan bəzilərini nəzərdən keçirək. Xüsusilə XIX əsr Qarabağ məktəbinə məxsus "Çələbi" adlı xalçanın adını vurğulamaq lazımdır. Lakin xalça Qazağa aid edilmişdir. Xalçanın kompozisiyasını açıqlayaq: qırmızı rəngli ara sahədə toxunmuş iki ağ yerlikli göl, onların içərisində dörd çıxıntılı həndəsi element, bu göllərdən kənara paylanan on iki şüa kimi nur saçan qoldan ibarətdir. Maraqlısı odur ki, həmin xalça Avropada kolleksiyacılar arasında "Eagle Gazakh" (Qartallı Qazax) adlandırılıb.

Sankt-Peterburqda mühafizə edilən Qarabağa aid "Talış" kompozisiyalı xalça nümunəmiz 1904-cü ildə K.A.İnostransev tərəfindən Ağstafadan alındığı üçün onu "Ağstafa" adı ilə təqdim etmişlər. Xalça XIX əsrin II yarısına məxsusdur, rəngi sarı rəngli yundan çəkilib, ara sahəsində qırmızı rəngli yerlik üzərində iki ədəd zoomorf formalı element konturların köməyi ilə həllini tapmışdır və onların üst hissəsində həyat ağacına oxşar kiçik həndəsi element təsvir olunmuşdur. Beş cərgədən ibarət həşiyə zolağı simmetrik vəziyyətdə nəbati və həndəsi elementlərlə bəzədilmişdir.

Budapeştdə saxlanılan digər bir xalçamız da Qarabağ xalçalarından biri olan "Qoca xalçası"dır. Xalça Budapeştdə mühafizə edilən ən böyük ölçülü sənət əsərlərindəndir. Belə tipli xalçalar isə Xan Qarabağ xalçası adlanırdı. Burada süjetli xalçalarımıza da rast gəlirik ki, onlardan birini nəzərdən keçirək. Xal XVI əsrdə Təbrizdə toxunmuşdur və süjetlidir. Bizə fraqment olaraq çatmışdır, xalının dördə bir hissəsidir.

Xalçaçılıq sənətində rənglərdən istifadə olunmasının xüsusi qanunauyğunluqları var. Belə ki, Qarabağda boyaqçılıq sənəti xalq təfəkkürünə əsasən yaranmışdı. Ümumilikdə, yun ipin boyanmasında istifadə edilən təbii boyaq maddəsi müxtəlif üsullarla əldə edilirdi. Belə desək, sarı rəng almaq üçün Qarabağda soğan qabığı və sairədən; qırmızı rəng almaq üçün ən çox boyaq kökündən; qara rəng almaq üçün qozun xırda meyvələrindən, qabığından, nar qabığından və s. istifadə edirdilər. Bundan əlavə, təbii boyaq maddəsi almaq üçün böyürtkən, yemişan, alça lavaşanası, zəy və s. bu kimi məhsullardan yararlanırdılar.

"Musa Kalankatlı yazır ki, burada dəmir, mis, qızıl, gümüş hasilatı inkişaf etmişdi. Mahir peşakar ustalar dəmirdən silah, əmək alətləri (qılınç, xançar, balta, oraq, bıçaq və s.), qiymətli metaldan isə zinat və məişət əşyaları (sırğa, üzük, qolbağı, boyunbağı, kəmə, diademə, piyalə, boşqab, vaza, qənd qabı və s.) düzəldirdilər" (7, səh. 13). Qədim dövrdən burda yaşamış insanların yaratdıqları alətlər, sənətkarların əl işləri xalqımızın təfəkkürünə işarədir. Belə ki, Azix və Tağlar mağaralarından tapılan alətlər zamanı Qaraköməktəpə yaşayış yerindən aşkar edilmiş tunc silahlar, gil qablar və başqa məişət məhsulları xalqımızın sənətkarlığını ifadə edir.

Qarabağa aid olan Üzarlıktəpə yaşayış məskənində hələ qədim dövrdən bitkilərdən boyaq rəngi almağı öyrənmişdilər. Hətta həmin

boyaq rəngindən gil qabların rənglənməsində istifadə edirdilər. "Yeri gəlmişkən qeyd edək ki, Üzarlıktəpə sakinlərinin həyatında daş alətlər əsas yer tuturdu. Belə ki, burada daşdan düzəldilmiş ox ucları, daş bıçaqlar, çoxlu həvəngdəstələr, kirkirə daşları aşkar edilmişdir. Bundan əlavə daşdan toppuz başları, tərəzi daşları, bəzək və ya dini əşya rolu oynayan döz asmaları və s. düzəldilmişdir ki, bütün bunlar 3-4 min il bundan əvvəl hələ də yerli əhəlinin həyatında daş alətlərinin üstün rol oynadığını göstərir" (8, səh.14).

Ədəbiyyat

1. Qarabağ - irsimizin ədəbi yaddaşı. Bakı - 2008.
2. V.Muradov "Azərbaycan xalçaları". Qarabağ qrupu. "Elm". Bakı - 2010.
3. "Azərbaycan xalçaları dünya kolleksiyalarında". Bakı - 2010.
4. R.Əfəndiyev Azərbaycan bədii sənətkarlığı dünya muzeylərində. "Işıq". Bakı - 1980.
5. Qarabağ Azadlıq Təşkilatı. Qarabağ haqqında tarixi faktlar. Bakı - 2009.
6. Qarabağ abidələri. "Günəş-B". Bakı - 2009.
7. A.Məhəmmədov. "Qarabağ, onun qədim tayfaları və toponimləri". "Mütercim". Bakı - 2008.
8. R.Göyüşov Qarabağın keçmişinə sayahət. "Azərnaşr". Bakı - 1993.
9. <http://az.wikipedia.org>.
10. <http://www.carpetsmagazine.com/%C9%99trafl%C4%B1/Qaraba%C4%9Fda-yun-ipin-xalq-%C3%BCsulu-il%C9%99-boyanmas%C4%B1>.

Резюме

В представленной статье показаны исторически-культурные памятники. Представлена информация о развитии народного творчества. На прекрасном примере Карабахского искусства-ковроткачества. Используемые на коврах орнаменты, особенности ткачества, отличает их от других ковров. Карабахская культура неотъемлемая часть Азербайджанской культуры.

Ключевые слова: Карабах, исторические памятники Карабаха, народное творчество Карабаха, Карабахская школа ковроткачества.

Summary

The proposed article Garabagh's historical and cultural monuments, about the development of folk art are informed. One of the best examples of Garabagh's folk art is carpet weaving. The ornaments used in carpets, weaving features distinguish from other carpets. Garabagh culture is an inseparable part of Azerbaijan culture.

Key words: Garabagh, Garabagh historical monuments, Garabagh's folk art, Garabagh carpet school, the art of dying in Garabagh.